

Ս Ե Բ Ե Ր Ի Ա Ն Ո Ս Ի Գ Ա Բ Ա Ղ Ա Ց Ի Ո Ց Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ի Ն

Թ Ճ Ա Ռ Ի Ն Յ Ո Յ Ն Բ Ն Ա Գ Ր Ի Ն Գ Ի Ի Տ Ը Ե Ի Հ Ա Յ Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

Լ ՈՒՎԷՆ ԲԱՂԱՋԻՆ մէջ հրատարակուող «Le Muséon» թերթը, — որ արեւելեան ուսմանց գրական հանդէս մ'է, 1881ին հիմնուած Ch. de Harlez-էն, — իր խթ հատորին չորրորդ տետրին մէջ շատ շահեկան յօդուած մ'ունի, Յիսուսեան Կ. Մարտէնի ստորագրութեամբ, որ Սերբերիանոսի Թ ճ առին յոյն բնագրին սկզբնաւորութիւնը կու տայ մեզի, որ ցարդ կորսուած կը համարուէր, Աւետարանի այն խօսքին վրայ՝ որ կ'ըսէ. «Հայր, եթէ հնար իցէ, անցցէ յինէն բաժակս այս»:

Ասկէ իբր տասը տարի առաջ, Չելլինգեր գերմանացի բանասէրը՝ իր «Studien zu Severian von Gabala» գրութեան մէջ՝ հրատարակած էր Սերբերիանոսի վերոյիշեալ ճառին մեծագոյն մասը, որուն սկզբնաւորութիւնը (իբր երրորդ մաս մը) կը պահուէր իր ունեցած միակ ձեռագրին մէջ¹, և ճիշդ այդ պահան է՝ որ կու գայ լրացնելու Կ. Մարտէն Յիսուսեան Հայրը: Աս, ինչպէս կը գրէ, Ոսկերեանի ընծայուած անհարազատ ճառերը քննելու և ուսումնասիրելու պահուն, Մոսկուայի Սիւնհոգոսական Մատենադարանին մէկ ճառընտրին մէջ², կը պատահի Սերբերիանոսի վերոյիշեալ ճառին իր ամբողջութեամբ, շատ աւելի հին, իբր Ժ դարուն,

կանոնաւոր և դիւրընթեռնելի գրութեամբ, ամէն մէկ էջ՝ երկու սիւնակով, և իւրաքանչիւր սիւնակ՝ 29 տողերով: Սոյն նորագիւտ ձեռագիրը նուազ գրչի վերապահներ ունի քան Չելլինգերին հրատարակածը, որուն ինչ ինչ սխալ ընթերցուածները կ'ուղղուին ասով: Յօդուածագիրը մեծ կարեւորութիւն կու տայ սոյն նորագիւտ ձեռագրին, համարելով զայն հաւանօրէն իբր միակ գրչագիրը՝ որ կը գտնուի ցարդ Սերբերիանոսի Թ ճ առին:

Որքան որ Մոսկուայի Մատենադարանին գրչագիր օրինակը (Mosq. 216) Ոսկերեանի կ'ընծայէ սոյն ճառը և որուն գրութեանց մէջ դասաւորուած է, սակայն աներկբայելի է՝ որ Սերբերիանոսի կը պատկանի այն, ինչպէս կը հաստատեն զայն՝ հայերէն հին թարգմանութիւնը և ուրիշ կարեւոր կոչումներ⁴ և հեղինակաւոր վերկայութիւններ, որոնցմէ մին է նաեւ մեր Յովհ. Իմաստասիրին (Բ դարուն) վկայութիւնը, որ իր «ընդգէմ Երեւութականաց» գրութեան մէջ կը յիշէ «գառաւելաշնորհն Սերբերիանոս Գարաղացոց եպիսկոպոս», և անկէ երկու կոչումներ ունի ի հաստատութիւն իր վարդապետութեան⁵: Սոյն Թ ճ առին հայ թարգմանութիւնը կը գտնուի ամբողջապէս Սերբերիանոսի միւս ճառե-

1. Münster, 1926 (= Münsterische Beiträge zur Theologie, Heft 8).
2. Berolinensis Phillipp. 1438, s. XVII. fol. 113-122.
3. Mosq. 216 (129) CXXX, fol. 276-215.

4. «Կնիք հաւատոյ» հայ հաւաքածոյին մէջ, ուր տասը կոչումներ կան մեր այս (Թ) ճառէն. «Le Muséon, t. XLVIII. C. 4, էջ 312. ծն. 7».
5. Մին՝ Բ ճառէն (էջ 24), և միւսը՝ Թ ճառէն (էջ 324).

րուն հետ, հրատարակուած մեր Հ. Մ. Ազգերեանէն առանձին հատորով, հանդերձ լատին թարգմանութեամբ¹:

*
* *

Սերբերիանոս կամ Սեւերիանոս՝ յաճախ «Եմեսացի» կամ «Եմեսու եպիսկոպոս» կոչուած իր ճառերուն խորագիրներուն մէջ, կրնայ շատերուն մտքին մէջ շփոթութիւն ծնանիլ, նոյնացնելով զինքը Եմեսրիոս Եմեսացոյն հետ: Վերջինս՝ Գ դարու առաջին կիսուն ծաղկած, ոչ նուազ նշանաւոր պերճախօս և մեկնիչ եղած է Ս. Գրքին, որ սակայն Արիոսեան աղանդին հոսանքէն տարուած, ոխերիմ թշնամի հանդիսացեր է Եկեղեցոյ և Նիկիական ուղղափառ դաւանանքին: Այսպէս ոմանք շփոթեցր են Սերբերիանոսը կամ Սեւերիանոսը՝ Սեւերոս կամ Սեւերիոս Անտիոքացոյ հետ, թէ՛ անուան նմանաձայնութեան պատճառով, և թէ՛ Սերբերիանոսի մերթ Անտիոքացի կոչուած ըլլալուն, Անտիոքի թեմին Եմեսա քաղաքը ծնած և Անտիոքի հռչակաւոր վարժարանին մէջ առած ըլլալով իր ուսումը: Մինչ Սեւերոս Անտիոքի եպիսկոպոսը Ե դարու կիսուն ապրած և զործած, բուն հակառակորդ մ'եղած է Քաղկեդոնի ժողովին: Իսկ մեր Սերբերիանոսը, — Գ դարուն կիսուն ծնած և ապրած, և Ե դարուն առաջին քառօրէին վախճանած, — իր կրօնական համոզումներով, դաւանանքով և վարդապետութեամբ միշտ ուղղափառ եղեր և մնացեր է: Ինքը խորունկ աստուածաբան և պերճախօս մ'է, ինչպէս կը հաւաստեն իր ճառերը, և Ս. Գրքին հմտութեամբ նշանաւոր, զոր կը գովեն մեծապէս Պալլատիոս, Սոկրատ և Սոգոմենոս պատմիչները և ուրիշներ: Եւ ճիշդ այս պատճառով, և ուրիշներ: Եւ ճիշդ այս պատճառով, ինչպէս նաեւ իբր իրեն հայրենակից, Ոսկերեան առաջին տարիներէն իսկ ընդունած էր զինքը իր հայրապետական թեմին մէջ իբր օգնական, և իրեն կը յանձնէր մերթ քաղաքի և վարդապետելու պաշտօնը իր եկեղեցոյն մէջ, երբ ինքը

բացակայ կամ տկար կ'ըլլար: Երբեմն նոյն իսկ Ոսկերեանի ներկայութեան խօսքեր է իր քանի մը ճառերը, ինչպէս կը հաւաստէ իր Թ ճ առը, որու մասին պիտի խօսիմ ըլիչ յետոյ: Իր ոճը, թէ եւ ծաղկած և զարգարուն հետտրական արուեստով, սակայն չափազանց ճոխարան, զրեթէ ճապաղ, արուեստակեալ բան մ'ունի, կրկնելով մի և նոյն իմաստը զանազան ձեւերու տակ, և յաճախ շեղելով իր նիւթէն, ինչպէս ինքն ալ կը խոստովանի անգամ մը, «Յաճախութիւն բանից ասացելոցս այսր անդր մաղեցին զմիտս՝ հեռանալ ի խնդրոյն որ առաջի կայր»²: Սակայն Արկադիոս կայսրը և արքունիքը մեծապէս հաճոյք կը զգային անոր ճառերէն, — հակառակ որ հելլէն գողտր հընչումը շատ բան կը կորսնցնէր իր նրբութեան անոր բնիկ ասորի խիստ հնչումով, — ճառեր՝ որոնք աւելի վերացական և վարդապետական խթեր ու նկարագիրներ էին, քան բարոյական և զործնական յորդորներ, որով խոյս կու տար առիթէն՝ արքունիքին այլասերած բարքերը և թեթեւութիւնները կշտամբելու, ինչպէս կ'ընէր Ոսկերեան, և ասով զերծ կը մնար պալատականներուն զայրոյթը և ատելութիւնը իրեն դէմ զրգեւելու վտանգէն:

Որքան որ անժխտելի են Սերբերիանոսի կարողութիւնը, հետտրական տաղանդը և միւս գրական առաւելութիւնները, — ինչպէս կը գովեն միաբան Փոտ, Գեննադիոս, Աղեքս. Նատալիս, Մոլանոս և այլք, — սակայն անոր վարժունքը և ընթացքը, մանաւանդ Ոսկերեանի նման գերագանց և սուրբ անձի մը հանդէպ, որ այնքան վեհանձն և գորովոտ գտնուած էր առ ինքն, մեծապէս եպիսկոպոս ու բարեկի են, որ իրեն չափազանց փառասէր, նախանձոտ և մեքենայող բնաւորութեամբ, ամէն ջանք ու հնարք ի գործ կը դնէր վարկա-

1. «Ճառք Սերբերիանոսի Եմեսացոյ՝ Գարաղացոց եպիսկոպոսի». հրատ. Հ. Մ. Ազգերեանի. Վենետիկ. 1827.
2. «Սերբերիանոսի ճառք». էջ 332.

բեկելու և անուանարկելու արքունիքին առջև իր հայրապետին ընթացքը ու գործերը: Այդ ժամանակներն էր՝ որ ստիպուեցաւ Ոսկեբերան թողուլ քանի մ'ամսուան համար իր աթոռը և Եփեսոս երթալ, հովուական անհրաժեշտ պարտականութիւն մը կատարելու, իրեն փոխանորդ կարգելով Սեբերիանոսը: Սա օգտուելով իր հայրապետին բացակայութենէն և չարաչար՝ գործածելով անոր ցոյց տուած սէրը և վստահութիւնը, և միւս կողմէն՝ մղուած իր բուն փառասիրութենէն և զրգուած արքունիքէն և Ոսկեբերանի ոխերիմ եպիսկոպոսներէն և եկեղեցականներէն, բոլորովին թշնամական ընթացք մը բռնեց անոր դէմ՝ իր աթոռին և իշխանութեան տիրանալու յուսով և ձկտումով:

Ոսկեբերան՝ թէ և տեղեակ իր բացակայութեան ժամանակ պատահած բոլոր անցքերուն և դէպքերուն, երբ զարձաւ Բիւզանդիոն, իր անգիտակ ձեւանալով՝ լռեց առժամ խոհեմութեամբ, և գուցէ խաղաղութեամբ վերջանար ինդիքը, եթէ յանկարծ ուրիշ նոր միջադէպ մը չզարձանրացնելու կացութիւնը: Սեբերիանոսի մէկ վիրաւորիչ և կրօնապէս երկդիմի և անպատշաճ բացատրութիւնը, ուղղուած հրապարակաւ Ոսկեբերանի ամենէն հաւատարիմ և անձնուէր Սրապիոն սարկաւազին, ահագին աղմուկ և գայթակղութիւն յարոյց ժողովրդեան մէջ, այնպէս որ Ոսկեբերան հարկ տեսաւ յանդիմանել զինքը, և ի վերջոյ՝ երբ անաստեց ան՝ կախակայեց ու իր թեմէն դուրս վտարեց: Այդ պահէն խզուեցաւ ի սպառ Ոսկեբերանի և Սեբերիանոսի միջև եղած կապը, և վերջինս՝ Եւզոքսիա թագուհւոյն և արքունիքին պաշտպանութեան վստահացած, յայտնապէս ըմբոստացաւ իր հայրապետին դէմ, և անոր ամենէն ոխերիմ և քսու ամբաստանողն եղաւ Քաղկեդոնի կաղնոյ կոչուած շարաժողովին և յետոյ նախանձոտ եպիսկոպոսներու ժողովակին մէջ, ուր վճռուեցաւ բռնաբար զրկել և վտարել Ոսկեբերանը իր աթոռէն և հայրապետական իշխանութենէն:

Դառնանք արդ քանի մը խօսք ըսելու Սեբերիանոսի թ' ճառին և անոր հայ թարգմանութեան մասին:

*
* *

Սեբերիանոսի թ' ճառը, որուն յոյն բնագիրը գտնուեցաւ վերջերս, հեղինակին գեղեցիկ ճառերէն մին է, հիւսուած մը Աւետարանին զանազան սիրուն և յուզիչ առակներուն և խրատներուն, որոնցմով կը յորդորէր Քրիստոս հէք մարդկութիւնը՝ աղօթել, հաւատալ, յուսալ և սիրել զԱստուած և ընկերը: Անոր մէջ կը փայլի հեղինակին զարմանալի հմտութիւնը Ս. Գրքին, ինչպէս նաեւ պերճախօս ոճը և լեզուն, և բարեբախտաբար այնպիսի թարգմանչի մը հանդիպել է, որ ո՛չ միայն ճարտար և հմուտ է իր արուեստին, այլ և խորապէս տիրացած յոյն լեզուին: Կը բաւէ հարեւանցի իսկ համեմատութիւն մը յոյն բնագրին հայ թարգմանութեան հետ, համոզուելու համար թէ թարգմանիչը գրեթէ բառ առ բառ կը հետեւի հեղինակին, թափանցելով անոր իմաստներուն խորը, առանց վարանելու իսկ թէ ինչ դուրս պիտի գայ իր զրչէն: Ան զանց չ'ըներ ո՛ր և է կարեւոր բառ մը, չ'աւելցնէր իրմէ ո՛ր և է բան մը՝ որ հեղինակին միտքը այլայլէ կամ տարբեր իմաստ մը տայ, չի փոփոխեր ընդհանրապէս նոյն իսկ բառերուն կարգը, և ահա կ'ունենանք հրաշալի հայերէն մը ոսկեղարեան՝ որ ինքնագիր հեղինակութիւն մը պիտի կարծուի քան թէ թարգմանութիւն մը: Ընդհանրապէս, ըսի, որովհետեւ թարգմանիչը կը ստիպուի մերթ բացառաբար խօսքին կարգը փոխել, բառ մ'աւելի դնել կամ յապաւել, երբ իմաստին վրայ ո՛ր և է փոփոխութիւն չի բերեր, այլ ընդհակառակն աւելի կը ճշդէ, կը լրացնէ, աւելի լոյս մը կամ կորով մը կու տայ հեղինակին բացատրութեան: Ասոր հետ ինչ յստակութիւն լեզուի, ինչ ճշդութիւն բնագրին հետ, ինչ ընտրութիւն բառերու, ինչ կանոնաւոր և ներդաշնակ շարադրութիւն, որ կը հմայէ՝ կը կախարդէ

ընթացողին միտքը աւելի քան բնագիրը: Ինչ ճոխութիւն և զանազանութիւն բառերու, որով կը գերազանցէ ան քան նոյն իսկ հեղինակը: Երբ սա կը կրկնէ նոյն բառը միեւնոյն էջին վրայ, մեր թարգմանիչը չի վարանիր անոր համապատասխան զանազան բառեր դնել, մնալով միշտ այն բարձրութեան վրայ՝ ուր է բնագիրը: Այսպէս, օր. իմն, ἀφ' ου̐ α (անախանձութիւն) մերթ կը թարգմանէ «չնախանձաւորութիւն», մերթ «առատութիւն», և ուրիշ տեղ «բարեբարութիւն», — φιλοσοφία (իմաստասիրութիւն) կը թարգմանէ անգամ «զգաստութիւն», ուրիշ անգամ «համեստութիւն», — νόσος (հիւանդութիւն), երբեմն կը դնէ «ախտ», ուրիշ անգամ «ցաւ», այսպէս, φιλοπονηα (վաստակասիրութիւն) երկու անգամ կրկնուած նոյն պարբերութեան մէջ. թարգմանիչը կը դնէ «վաստակ» և յետոյ «աշխատութիւն», ըստ պահանջի տեղոյն և իմաստին:

Սեբերիանոս իսկապէս հիացող և հետեւող մ'եղած է Ոսկեբերանի լեզուին և ոճին, առանց երբեք հասնելու անոր, և այս բանը աւելի կարկառուն և ուշադրաւ է իր թ' ճառին մէջ, զոր խօսած է հաւանորէն Բիւզանդիոնի մայր տաճարին մէջ, նոյն իսկ Ոսկեբերանի ներկայութեան, իր 399-400 թուականին: Սոյն ճառին մէջ, երկու երեք անգամ հիացումով կ'արտայայտուի ճառախօսը իր հայրապետի մասին, հետեւեալ խօսքերը ուղղելով ունկընդիրներուն. «Այլ ո՛չ այնչափ գովեմ զձեր յօժարութիւն, որչափ զարմանամ ընդ Հօրս չնախանձաւորութիւն, որ աստուածային սիրով ծագկեալ է՝ և երկնաւոր շնորհօքն պայծառացեալ, որ այնչափ՝ և այնպէս ոռոգանէ զեկեղեցի, և

ուրախ առնէ զայսպիսի՝ քաղաք Աստուծոյ՝»: Ուրիշ տեղ մը. «Եւ արդ զարմանալի Հայրս ինքնին սուրբ աղօթիւքն շնորհեացէ մեզ զբանին առատութիւն. զոր աղօթիւքն տայ, զնոյն լսէ և գովէ. և արդ, որովհետեւ այսպիսի Հայր ունիմք, և սկիզբն եւս է սօնի, ո՛ն առեալ սուրբ աղօթիւք սորա, թողցեալք ի բարձրութիւն փառաց Միածնին համբարձցուք զմիտս՝», եւն: Եւ ի վերջոյ գեղեցիկ և խանդավառ բառերով կ'աւարտէ ճառը. «Սպասեցուք այսուհետեւ Հօրս հոգեւորի, որ ճշմարիտ վարդապետս է եկեղեցւոյ. ասացուք և մեր ի դէպ ժամանակի ցնա, եթէ՝ Զարթիք, փառք իմ, զարթիք սաղմոսարանդ և քնարդ, զի կարօտ եմք քո վարդապետութեանդ և հայրենի բարբառոյդ ի հաստատութիւն մերոց բանիցս՝»: Դիտելի է՝ որ սոյն ճառին մէջ Սեբերիանոս ջանք մ'ունի յաճախ յիշելու հիացումով Պօղոս առաքեալը, ինչպէս նաեւ յանձնարարելու իր ունկընդիրներուն աղքատները և ողորմածութեան գործերը, զիտնալով թէ անոնք Ոսկեբերանի սրտին տյնքան մօտիկ նիւթեր էին. և այս կէտը աւելի եւս կը հաստատէ՝ թէ Սեբերիանոս իր այս ճառը անտարակոյս Բիւզանդիոնի մէջ խօսած է, և ոչ Անտիօքի մէջ, ինչպէս կը թուին հաստատել ոմանք՝, և Ոսկեբերանի ներկայութեան, որուն կը յարմարին պատշաճապէս ճառախօսին հիացման և գովեստի խօսքերը՝ աւելի քան ուրիշ ո՛ր և է մէկու մը: Նոյն բանը կարելի է ըսել նաեւ Բ. ճառին համար, թէ Բիւզանդիոնի մայր տաճարին և Ոսկեբերանի ներկայութեան խօսած է, ուր տեսէք թէ ինչ խօսքերով կ'արտայայտուի Սեբերիանոս Պօղոս առաքելոյն մասին. «Կոչես-

1. Բնագիրը կ'ըսէ. «զարմանամ ընդ Հօրս չնախանձաւորութիւն սիրոյ, որ աստուածային իմաստութեամբ ծագկեալ է» եւն:
2. Հեղինակը գետն նմանցնելով Ոսկեբերանին պերճախօսութիւնը և վարդապետութիւնը, կ'ըսէ (ըստ բնաճախօսութիւնը և վարդապետութիւնը, կ'ըսէ (ըստ բնագրին). «Որ այնպիսի գովով գետ, և այնպէս ոռոգանէ»): եւն:
3. Հոս բնագիրը ունի τηλιχαύτην (այնքան մեծ,

պանծալի), մինչ հայը կ'ըսէ լուի գաշապիսի. կ'ենթադրեմ որ, կամ թարգմանիչը τοσαύτην կարգացեր է, և կամ զանց եղեր է ձեռագրին մէջ մեծ կամ պանծալի բառը:
4. «Սեբերիանոսի ճառք». էջ 322 վ. նկատիլ. 1827.
5. Անդ. էջ 324.
6. Անդ. էջ 370.
7. «Le Muséon». էջ 312.

ցո՛ւք ի մէջ զմեկնիչ մարգարէիցն, զփողն մեծածայն, զլեզուն Հոգւոյն Սրբոյ, զվառեալն զօրութեամբ և ամենայն շնորհօք, զՊօղոս զարբոյն երգիչ¹. նոյն խանդը և զմայլումը ցոյց կու տայ նաեւ տեղւոյն հայրապետին հանդէպ՝ որ ուրիշ մէկը չէ՛ բայց Ոսկերերան. «Սատ հանգուցուք զբանս, և կոչեսցուք զՀայրն հասարակաց, զփողն հչական, զնուագարանն հոգեւոր², եւն:

Որքան որ ճառիս հայ թարգմանիչը հաւատարմաբար և ճարտարօրէն կատարել է իր գործը, ինչպէս ըսի առաջ, առանց շեղելու բնագրէն և առանց չափազանցօրէն կաշկանդուելու, հարկ է սակայն ըսել, որ կան ինչ ինչ փոքրիկ տարբերութիւններ բնագրին և թարգմանութեան մէջ, թերեւս վերպակներ՝ յոյն բառին սխալ ընթացումով և մերթ օրինակողներուն անուշաղբութեամբ, որոնց մասին քանի մը կարեւոր դիտողութիւններ պիտի ընեմ, — ինչպէս նաեւ մի քանի անսովոր բառեր, որոնք անծանօթ են մեր միւս մատենագիրներուն, և որոնց բացատրութիւնը կարելի չէ՛ տալ՝ առանց յոյն բնագրին օգնութեան:

Ինչպէս դիտել տուի նախորդ էջերուն մէջ, Սերբերիանոս՝ յաճախ ճոռոմ և երկայնաբան է, և այնչափ առաջ կ'երթայ՝ որ մերթ թոյլ կու տայ իրեն՝ բառերու խաղեր և գաղափարներու տարօրինակ հակադրութիւններ ընել, զորս տղայական կը գտնէ մեր Յօդուածագիրը, նոյն դարու հոետորներուն սովորական թերութիւն մը նկատելով զայն³: Ասոր օրինակ կրնայ ըլլալ հետեւեալը, որուն գլխաւոր իմաստը կը զանայ երեք բառերու վրայ, որ է՝ λήθη (մոռացութիւն), μνήμη (ուշ, յիշողութիւն) և μέθη (արբեցութիւն): Հոս կը դնեմ զէմ առ զէմ ակնարկուած հատուածը, բնագրին բառացի թարգմանութեամբ և հայ հին թարգմանութեամբ:

1. «Le Muséeon». էջ 40.
2. Անդ. էջ 54.
3. Անդ. էջ 313. ծանօթ. 10.
4. Անդ. էջ 319.

Յոյնը կ'ըսէ

«Կոր ինչ և զարմանալի զտանեմ ի ձեզ արբեցութիւն, արբեցութիւն՝ որ ո՛չ ճնանի զմոռացութիւն, այլ զարթոցանէ զյիշողութիւնն, մինչ զործ արբեցութեան է՝ որպէս զլեւտէք ամենեքեան՝ բառնալ զյիշողութիւնն և ածել զմոռացութիւնն⁴»:

Դիտելի է որ հոս λήθη (մոռացութիւն) բառը՝ անգամ մը «ուշ ապուշ» թարգմանուած է, անգամ մ'ալ ըսի «ապուշ», — μνήμη (յիշողութիւն), հայը կը գնէ «ուշ» կամ «յիշատակ», — և այսպէս բնագրին այն տողը. «գործ արբեցութեան է՝ բառնալ զյիշողութիւնն և ածել զմոռացութիւնն», հայը համառօտիւ և ճարտարօրէն կը թարգմանէ, «գործ արբեցութեան (է)՝ զուշն յապուշ առնել»:

Ուրիշ անգամ ճառախօսը՝ մեղուներու նմանցնելով իր ունկնդիրները՝ կը գովէ զանոնք հետեւեալ խօսքերով.

Յոյն ըմագիրը.

«Գովեմ զձեզ, եղբարք, զի ո՛չ զարմանայք եւեթ ընդ բանս, այլ և զգեղեցկութիւնս իմաստիցն համբարէք, և իրբեւ զիմաստուն մեղու մտեալ յանեղծ և ի հոգեւոր մարգս Գրոց սրբոց և քաղեալ զգեղեցկութիւնս բարեպաշտութեան, իւրաքանչիւր որ ի ծածուկ արուեստանոցի ոգւոյն՝ յօրինէ զմեզր աստուածեղէն բանիցն⁵»:

Հեղինակին նմանութիւնը գեղեցիկ է անտարակոյս, սակայն թարգմանիչը՝ ուղեով աւելի քան հեղինակը բանաստեղծ ըլլալ, բնագրին մէկ երկու բառերը իր ճաշակին կը յարմարցնէ, աւելի ցայտուն գոյն մը՝ փայլ մը կու տայ անոնց, և դուրս կու գան այն տողերը՝ որոնք աւելի հմայք

5. «Սերբերիանոսի ճառք». էջ 334.
6. «Le Muséeon». էջ 314.
7. «Սեր. ճառք». էջ 320.

մը կամ թո՛ւիչ մ'ուշին քան բնագիրը: Այդ բառերն են, — «ծաղկոց», որ թարգմանչին յաւելուածն է, բնագիրը ունի միայն λειμῶν, այն է «մարգ», — երկրորդ՝ «վառեալ» զրուած է յոյն ἄπαντιζόμενοι բային դիմաց՝ որ կը նշանակէ «պատահեալ, հանդիպեալ գտեալ», ես զրի «քաղեալ» ըստ իմաստին. իսկ թարգմանիչը զրբէր է «վառեալ ծաղկօք», թերեւս կարդալով զայն ἄπαντιζόμενοι, որ կը նշանակէ «հաւաքել», — երրորդ՝ բնագրին τὰ κάλλι (գեղեցկութիւնք) բառը կամ զանց ըրբեր է և կամ «ծաղկուէք» զրբեր է անոր դիմաց, — չորրորդ՝ յոյն ἐργαστήριον (արուեստանոց, գործատուն) կը թարգմանէ «մեղուարոյնս», քանի որ խօսքը մեղրի ու մեղուի վրայ է:

Հայ թարգմանութեան 326 էջին վրայ կը կարգանք, «Եւ արդ, զինչ այն հաւորյն և նախորդն առակին կամի ցուցանել» և քանի մը տող վարը կը կրկնէ նոյնը, «Եւ արդ զինչ (յայտ) այն և նախորդն և նախորդն առակին կամիցի յայտ առնել»՝ երկուքն ալ տարտամ և անորոշ են, մինչ յոյն բնագիրը յստակօրէն կ'ըսէ այդ երկու տեղերն ալ. Τι οὖν βούλεται τὸ ἄνισον τῆς παραβολῆς; այն է, «Եւ արդ զինչ կամի (ասել կամ ցուցանել) հակառակն (աննմանութիւն) առակին»: Այդ վերի ստորագծեալ բառերուն դիմաց ունինք յոյն τὸ ἄνισον (անհասարարութիւն) բառը միայն, որով կարելի է ենթադրել թէ նախարար «անհանգոյն նմանութիւն» եղած ըլլայ, ինչպէս կը համարի նաեւ Հ. Ազգերեան, և կամ ըսի «աննմանութիւն», և յետոյ օրինակողներուն անուշաղբութեամբ առաջ եկած է այդ խառնակ շարադրութիւնը: Իմ այս ենթադրութիւնը կը թուին հաստատել հեղինակին յաջորդ խօսքերը. «Սովոր իսկ են բանք կենարարին ի նմանեացն զնմանիսն ընծայեցուցանել, և ի հակառակացն զնոցին հացուցանել¹»: Նոյն էջին վրայ կառական ցուցանել¹: Նոյն էջին վրայ դարձեալ կը կարգանք. «Եւ մի եպերեր զբանին պատմութիւն». յոյնը կ'ըսէ. Μη μέμφοι τὸν λόγον τῆς ἐξήγησως, այն է՝ «Մի եպերեր զբան մեկնորեան», թէ և յոյն ἐξήγησις բառը առաջին իմաստով կը նշանակէ «պատմութիւն», այլ հոս իմաստը կը պահանջէ «մեկնութիւն»: — Ճառախօսը անդրադառնալով թէ ժողովուրդը կը սփռնէր իր

տութեամբ ուսանիցիս, եթէ ի՛նչ հակառակ են, զնորին հակառակն ուսոյց». Հ. Մ. Ազգերեան տատամսելով կը թարգմանէ լատիներէն այդ ստորագծուած բառերը, «quonam opponantur», մինչ բնագիրը շատ պարզ է, երբ կ'ըսէ. «πῶς ἀπὸ τοῦ ἐναντίου τὸ ἐναντίον ἔδειξεν, այն է՝ «ի՛նչ ի հակառակե՛ն՝ զնորին հակառակն ուսոյց»: — Հետեւեալ նախադասութեան մէջ (էջ 330), «Ձի դատաւոր արդարութեան ես... իրբեւ զարդար դատաւոր՝ խրնդեա՛ զարդարորեան», մինչ յոյն բնագիրը՝ ենթագծուած բառերուն դիմաց՝ ունի ἀλήθεια, այն է՝ «Ձի դատաւոր ճշմարտորեան ես... իրբեւ զդատաւոր ճշմարիտ (ճշմարտութեան) խնդրեա՛ զվրէժ ճշմարտորեան»: Հոս ո՛չ թարգմանչի և ո՛չ գրչագրի վրիպակ է, այլ անշուշտ «արդարութիւն» եղած ըլլալու է յոյն ձեռագիր օրինակին մէջ՝ ուսկից թարգմանուած է, որ շատ աւելի ազդու և բանաւոր է քան թէ բուն իսկ բնագիրը: — Ճառախօսին ունկնդիրները այնքան բազմաթիւ և խանած էին մայր տաճարին մէջ, որ Սերբերիանոս տեսնելով կը գովէ և կը քաջալերէ զանոնք. «Տեսանեմ զձեզ խանեալս և նեղեալս, և փափաքեալս բանին ունկընդրութեան... և եղևայր՝ ընդարձակայր դիւրացեայր և զգուով» (էջ 332): Սոյն հատուածին վերջին տողը անհասկնալի կը մնայ, եթէ չուզուի ըստ բնագրին որ կ'ըսէ. σῶματι μὲν στενοχωρούμενοι, πνεύματι δὲ ἀνιέμενοι, այն է՝ «մարմնով նեղեալք, այլ հոգեով ընդարձակեալք». հոս՝ մարմնով բառը կը պակսի, և դիւրացեայր աւելորդ է: — Նոյն էջին վրայ դարձեալ կը կարգանք. «Եւ մի եպերեր զբանին պատմութիւն». յոյնը կ'ըսէ. Μη μέμφοι τὸν λόγον τῆς ἐξήγησως, այն է՝ «Մի եպերեր զբան մեկնորեան», թէ և յոյն ἐξήγησις բառը առաջին իմաստով կը նշանակէ «պատմութիւն», այլ հոս իմաստը կը պահանջէ «մեկնութիւն»: — Ճառախօսը անդրադառնալով թէ ժողովուրդը կը սփռնէր իր

1. «Սերբերիանոսի ճառք». էջ 326.

նիւթէն շեղելուն և խօսքը երկարելուն համար, հարկ կը տեսնէ արդարացնել ինքզինքը հետեւեալ խօսքերով, զոր արդէն յիշեցինք առաջ. «բայց յաճախութիւն բանիցս ասացելոցս այսր անդր մաղեցին զմիտս՝ հեռանալ ի խնդրոյն որ առաջի կայր» (էջ 332): Յոյնը կ'ըսէ. «Քանզի յաճախութիւն ասացելոցս՝ հանգոյն կոհակաց այսր անդր մղեցին զմիտս իմ, մինչեւ հեռանալ ի խնդրոյն որ առաջի կայր»: Հոս թարգմանութեան մէջ զանց եղած է «հանգոյն կոհակաց» (յն. δὲ καὶ ἄνωγον) բացատրութիւնը, և «մաղեցին» թերեւս զրչի վրիպակ է փոխանակ «մղեցին» ըլլալու, որ աւելի համաձայն է յոյն περὶ σπῶσα բային: — Հայ թարգմանութեան 322 էջին վրայ երկու նման բացատրութիւնք կան, մին «ինքնին հնչեաց զՀոգւոյն սրբոյ զազդեղութիւնն», և քանի մը տող վարը, «Չին մարգարէիցն թերակր, այլ Հոգւոյն սրբոյ ազդեցութիւնն». սոյն պարբերութեանց մէջ կան երկու վրիպակք՝ բառերուն նմանաձայնութեան պատճառով. առաջինը մէջ՝ յոյն εὐεργεσία (բարերարութիւն) բառը կը թարգմանուի ազդեղութիւն, ἐν ἐργεσία-ի հետ շփոթուելով, իսկ երկրորդին մէջ՝ ἐργασια (բանք) կը թարգմանուի թերակր, թերեւս στόματα կարգացուելով:

Կը պատահինք դարձեալ ճառիս հայ թարգմանութեան մէջ քանի մը անսովոր բառերու, որոնք՝ որքան զիտեմ՝ մեր միւս մատենագիրներուն անձանօթ են, և որոնց ճշդումը կամ ստոյգ նշանակութիւնը՝ միայն յոյն բնագրին հետ համեմատութեամբ կարելի է ունենալ. ասոնցմէ են հետեւեալները.

ա. Մօրտանայ: — Ճառիս հայ թարգմանիչը մէկ անգամ միայն գործածած է այս բառը հետեւեալ բացատրութեան մէջ. «Սոսկիսի՛ ամպ՝ երկնաւոր անձրեւօք մօրտացեալ» (էջ 322): Սոսկիս կարգաւորն՝ զրչի վրիպակ մը պիտի կարծէ մարդ, և պիտի ուզէ ուղղել «մօրացեալ», ինչպէս կ'ընէ Հայկազեան բառարան, և իր կարգին՝ Հ. Ազեբեան, որ կը թարգմանէ լա-

տիներէն «*madesacta nubes*»: Սակայն բնաւ չի յարմարիր տեղւոյն և իմաստին: Յոյն բնագիրը կ'ըսէ. Νεφέλη τοσαύτη οὐρανός εἰς ὄμβρους κομῶσα, որ է «Սոսկիսի՛ ամպ՝ երկնաւոր անձրեւօք լցեալ (զեղեալ, յորդեալ)». Κομῶ բայը կը նշանակէ թէ՛ «ոստալից՝ ծաղկալից լինել» և թէ՛ «լնուլ, զեղուլ, յորդել», այնպէս որ քանի մը տող վերը՝ մեր թարգմանիչը այդ Κομῶσα բային դիմաց կը դնէ «ծաղկեալ», թարգմանելով մէջ յօմῶσα σοφῶ բացատրութիւնը, «աստուածեղէն սիրով (յն. իմաստութեամբ) ծաղկեալ»: Եւ այսպէս, մօրտացեալ բառը՝ եթէ ուրիշ բառի մը խանգարումը չէ, հարկ է ընդունիլ իբր հայերէն յատուկ բառ մը, «լցեալ, զեղեալ, ծաղկեալ» իմաստով:

բ. Մարտնայ: — Սոյն բառը, որ կը գտնուի նաեւ Ոսկերեքանի «Եսոյեայ մեկնութեան» մէջ, թարգմանութիւնն է յոյն ἀποσεῖω բային, որ կը նշանակէ «մերժել ի բաց, խոտել, արհամարհել», ինչ որ կը նոյնանայ զրեթէ Հ. Ազեբեանի տուած իմաստին, «բարձրամտիլ, չարանալ, զայրանալ», և հայերէն «չարտանայ սակաւ շառաչուկ մերոյ լեզույս ընդունել» տողը կը թարգմանէ լատիներէն, «*Howd dedignatur pusillum stridorem nostrae linguae acceptare*»: Հոս եթէ զիտելի կէտ մը կայ, այն է՝ որ Հ. Ազեբեան շարաչուկ բառը կը թարգմանէ լատիներէն stridor, մինչ կը նշանակէ հող «փոքր շիթ, ցօղիկ», ինչպէս է բնագրին ψέχας բառը:

գ. Վայրենեալ (էջ 332), հետեւեալ պարբերութեան մէջ. «Եւ դու, այր մի վայրենեալ, զանձի՛նդ կամս ընտրես»: — Հոս այդ բառը պիտի հասկցուի անշուշտ «վայրենի, մոլեգին», — ինչպէս կը թարգմանէ Հ. Ազեբեան լատիներէն «*homo furens*», — եթէ նախորդ և յաջորդ բառերուն և իմաստին ուշ չի դրուի: Սակայն, երբ նախորդ պարբերութիւնը կարգանք, ուր Քրիստոս՝ հպատակեցնելով իր

1. «Սերերիանոսի ճառք». էջ 322:

կամքը երկնաւոր Հօրը կամքին՝ կ'ըսէ, «Ո՛չ որպէս ես կամիմ, այլ որպէս դու», այն ատեն պիտի ըմբռնենք հեղինակին արդար զայրոյթը, որով կը դառնայ ու կ'ըսէ մարդուն, «Եւ դու, այր մի վայրենեալ, զանձի՛նդ կամս ընտրես»: Սոսկ պարագային՝ չէ՛ կարելի վայրենեալ բառը հասկնալ «վայրենի, մոլեգին», այլ «ստորին, անարգ, գժուծ», որով կը համաձայնին համեմատութեան եզրերը: Եւ իրապէս յոյնը՝ «վայրենեալ» բառին դիմաց ունի εὐτελής, այն է «զիւրագին, անարգ, ունի εὐτελής», Սոսկ պարագային, կ'ենթադրեմ գժուծ: Սոսկ պարագային, կ'ենթադրեմ որ թարգմանիչը փոխանակ εὐτελής-ի կարգացած ըլլայ ἐντελής, որ իրօք կը նշանակէ «բուսն, մոլեգին, վայրենի»:

դ. Զորքի, որ կը գտնուի հետեւեալ խօսքին մէջ. «Սլլ միանգամայն որ զորքի և քաղցնուցու, և արբենայցէ և ծարաւիցէ (էջ 334): — Սոյն բառը հոս միայն գործածուած է և բոլորովին անձանօթ մեր հին ու նոր գրիչներուն, զոր «անյայտ բառ» կ'որակէ Հայկազեան Բառարանը, և սակայն տեղւոյն ու իմաստին համեմատ կը բացատրէ «խճողել, ուտել անյազարար», ինչ որ Հ. Ազեբեան ալ կը հաստատէ զայդ իր լատին թարգմանութեամբ, «*Sed simul expletus fuerit,*

atque simul esuriat»: Յոյն բնագիրն ալ շատ չի արբերիր Հայկազեան բառարանին և Հ. Ազեբեանի տուած բացատրութիւններէն, զորքիցի բառին դիմաց ունենալով τρεφόμενος (ուտել, սնանիլ) բայը: Հետեւաբար, եթէ զրչագրի վրիպակ չէ՛ և ո՛չ ալ ուրիշ բառ մը խանգարուած կամ սխալ կարգացուած, հարկ է ընդունիլ իբր հայ բառ մը զորքի, «ուտել, սնանիլ» նշանակութեամբ:

Կան ասոնց նման՝ դիտողութեան արժանի՝ ուրիշ ինչ ինչ կէտեր, զորս զանց կ'ընեմ՝ խօսքս չերկարելու համար, բաւական համարելով սոյն քանի մը օրինակները, պարզապէս զազափար մը տալու համար Սերերիանոսի ճառերուն թարգմանութեան մասին և հաստատելու ըսածս, թէ հայ թարգմանիչը որքան խղճմտօրէն կատարել է իր գործը, որ հազիւ կրցայ մատնանիշ ընել իր զրչին մէկ քանի փոքրիկ սայթաքումները, որոնք թերեւս իր ունեցած յոյն ձեռագրին վրիպակներուն ու տարբերակներուն հետեւանք են կամ մեր զրչագիրներուն անփութութեան արդիւնք, և որոնք չեն կարող նսեմացնել երբեք անոր յոյն լեզուին ունեցած հմտութեան և թարգմանութեան արուեստին մէջ ունեցած ճարտարութեան պարծանքը:

Հ. Յ. ԹՈՐՈՍՅԱՆ

ԱՆԳԻՏԱՅ ԱՆՊԵՏ - ԿԱՂԱՆԳԻ ՆՈՒԵՐ

Վասն մագ ոչ բուսանի

Ազուաի ճրակկոմն օ՛ժ ուր և կամիս՝ մագ ոչ լինի: — Աղանու լեղին սրտեղ որ քսես՝ մագ չլինի: Այժու լեղին նշարով շողեալ ուր քսես՝ մագ ոչ բուսանի: — Շան կաթն ուր քսես՝ մագ չլինի: Կատուի չորացած աղբն փոշի արն, մայլ՝ բարկ քացախի մածեա՛ որ լիցի թանձր օժուն. սովաւ շփեա՛ չթափելի մագն:

Դեղրափ օճաճարի

Ո՛վ որ զվարդենու արմատն յինքն պահէ՛ օճէ ոչ խածանի: Եթէ որ կատղած շուն խածանէ, զթթենույ տերեւն ծեծեալ դիբ ի վերայ խածածին: Որ դեղ մահու իցէ արբեալ՝ գտատասկն ծեծեալ զՆուր խմէ: Որ դեղ հարկանիցի օճէ, ի կարճաց կամ այլ թունալի կենդանույ, կալցէ կայծ մի հրոյ մերձ խածած տեղւոյն, մինչեւ թոյնն ի մի ժողովեալ և ուսուցեալ պայթիցի ժայտն և ազատիցի թունաւորեալն: Կարիճն չորացուցեալ և փոշի եղեալ՝ կարճահարի դեղ է:

(Գիրք Գարուսեան. ԺԼ դարու. Մատ. Ս. Գագարու)